زمانی ستاندارد له هەندێ وڵاتدا

بەشی دووەم

د. نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو

2ـ تورکیا

کۆماری تورکیا دەکەوێتە کیشوەری ئاسیا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چەند لایەنێکی خاکی کیشوەری ئەوروپای گرتۆتەوە، پایتەختەکەی شاری (ئەنقەرە)یە[٣٣]، ئەم وڵاتە وڵاتێکی فرەئایین و فرەنەتەوە و فرەزمانە[٣٤]، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تورکیا دەوڵەتێکی عیلمانییە و ئایینێکی ڕەسمی نییە بۆ وڵات، ئەگەرچی دەستووری تورکیا باوەڕی بە ئازادی ئایین و بۆچوونەکان هەیە، بەهۆیەوە لەم وڵاتەدا زۆرینەی خەڵک لەسەر ئایینی پیرۆزی ئیسلامە و، ڕێژەیەکی کەمیش لە ئایینەکانی (مەسیحی ـ ئەرسەدۆکسی) جوولەکە لەخۆ دەگرێت .[٣٥]

دەربارەی زمانیش، ئەوە زمانی ڕەسمی لەم وڵاتەدا تەنها زمانی تورکییە و، هەموو زمانەکانی تر لە وڵاتەکەدا بە قەدەغەکراو دانراون، زمانی تورکیش کە ٧٧% خەڵک قسەی پێدەکەن و، زمانی کوردی ٢٠% و زمانی عەرەبیش ٢% قسەی پێدەکەن، جگە لەم زمانانەش، هەندێ زمانی تریش لەم وڵاتەدا هەیە، ئارامی، ئەرمەنی، ئەلبانی، جۆرجی، یۆنانی، ئازەری، چەرکەسی[٣٦].

لە تشرینی دووەمی ١٩٢٢ دەوڵەتی تورکیا دوای ڕووخانی خەلافەتی عوسمانی دروستبوو و، کاری بە دەستووریی عوسمانی ڕاگرت و تورکیا دەستوورێکی مەدەنی نوێی بۆ خۆی دانا، کە سوودی لە دەستووری سویسرا وەرگرت و، لە تشرینی یەکەمی ١٩٢٣ کۆماری تورکیا ڕاگەیێندرا و (مستەفا کەمال ئەتاتورک) بووە سەرۆکی وڵات و، ئایینی لە وڵات جیاکردەوە و سیستمی علمانی لە تورکیا چەسپاند[٣٧].

ئەگەر بێینە سەر ستانداردکردنی زمانی تورکی، ئەوە دەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکەین، کە ناسیۆنالیزمی تورک لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا، وەک هێزێکی نوێی سیاسی لە ئەستەمبۆڵ و هەندێک ناوچەی تری تورکیادا دەرکەوت، ناسیۆنالیزمی تورکی دەیویست لەپاڵ ڕیفۆرمی سیاسی و دەستووریدا، ئایدۆلۆژیای ئایینی دەوڵەتی عوسمانی بگۆڕێت بە ئایدۆلۆژیای تورک، بۆیە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی، ئیمپراتۆریەتی عوسمانی تێکشکێندرا و لەسەر کەلاوە و پاشماوەکەی، دەوڵەتی ناسیۆنالیزمی تورک دامەزرێندرا، لەگەڵ ئەم وەرچەرخانەشدا ئایدیۆلۆژیای دەوڵەتی تورک لە ئایینییەوە گۆڕدرا بە ناسیۆنالیزم، یان تورکیزم کرا بە ئایینی نوێی دەوڵەتی تورکیا، بۆیە تورکبوون، لە جیاتی موسڵمانبوون لە دەوڵەتی نوێی تورکیادا، کرایە بنچینەی هاووڵاتیبوون، زمانی تورکیش کە لە بنچینەدا دیالێکتی ئەستەمبۆڵا بوو، کرایە زمانی ستانداردی دەوڵەتی تورکی و جێگای

زمانی تورکی عوسمانی گرتەوە(٣٨)، سەپاندنی زمانی نوێی تورکی شانبەشانی پرۆسێسی دروستکردنی نەتەوەی تورک دەستی پێکرد، دەوڵەت لە پرۆسێسی ستانداردکردنی دیالێکتی ئەستەمبۆڵیدا، ئەلفوبێی لاتینی لەجێی ئەلفوبێی عوسمانی (عەرەبی) سەپاند و زمانی هەموو گەلانی تری تورکیای قەدەغەکرد، گۆڕینی ئەلفوبێی عەرەبی بۆ ئەلفوبێی لاتینی بە پرۆسێسێکی دووررودرێژ و ورد و هەمەلایەنە تێپەڕیوە، تورکەکان لەنێوان ساڵنی ١٩٢٣ – ١٩٢٨دا کارێکی وایان کرد، کە هەر نووسینێک لەبارەی زمانەوە نووسرابا، زۆرتر لە ڕێنووس و ئەلفوبێ دەدوا، ئیدی بە هەموو شێوەیەک لێکۆڵینەوە و نووسین لەسەر ئەو مەسەلە گرنگە ئامادە دەکرا تا لە مارتی ١٩٢٦ لە (باکۆ) کۆنگرەی تورکناسی بەسترا، لەو کۆنگرەیەدا مەسەلەی پەسندکردنی ئەلفوبێی لاتینی بۆ زمانی تورکی خرایەڕوو، پاش مشتومڕێکی زۆر ئەلفوبێی لاتینی پەسندکرا، پاش ئەو پەسندکردنە بە دوو ساڵ و لە ٩ی ئابی ١٩٢٨ کەمال ئەتاتورک وتارێکی خوێندەوە و وتی: زمانە شیرین و دەوڵەمەندەکەمان ئیتر لەمەودوا بە پیتی نوێباوی تورکی خۆی دەنوێنێ، پێویستە خۆمان لە پیت و پێوار و نیشانەبەندی و نائاشنایانەی کە چەندین چەرخە بیر و هۆشیان لە چوارچێوەیەکی ئاسندا شاردووینەوە ڕزگاربکەین، دواتریش هەر هەمان ساڵ ئەنجوومەنی میللەتی تورکیا ئەلفوبێی لاتینی پەسندکرد و چەندین کۆڕ و کۆمەڵەش وەک (کۆڕی زمان)، (کۆمەڵەی وردکردنەوەی زمانی تورکی) دانران بۆ لێکۆڵینەوە و کارکردن لەسەر هەموو لایەنێکی زمانی تورکی(٣٩). بۆیە دەوڵەتی ناسیۆنالیزمی تورک، لەڕێی زمانی نوێی تورکییەوە، کەوتە بە تورککردنی خەڵکانێک کە بە تەواوی لە ڕابردووی کلتووری و ڕووناکبیری و تەنانەت لە زمانی خۆیان دابڕابوون، لەم دۆخەشدا ئەڵفوبێی لاتینی ـ تورکی، لە پرۆسێسی کوشتنی زمانی کوردیدا بەسەر کوردی باکووری کوردستانیشدا سەپێنرا و پیرۆز کرا(٤٠).

لەبەرانبەردا گەلی کورد لە تورکیا لە خەباتکردنی بەردەوام بوو، بەسەرکردایەتی (شێخ سەعیدی پیران) و لە ١٩٢٥/٣/٢١ سەربەخۆیی کوردستانی ڕاگەیاند و (دیاربەکر)ی کردە پایتەختی خۆی، لە ١٩٢٥/٥/٧ شۆڕشەکەی شێخ سەعیدی پیران زۆربەی زۆری ناوچە و شار و شارۆچکەکانی کوردستانی گرتەوە، لەوانە (وان، قارس، بەتلیس، باینجان، ڤاژێ، مەلاتییە، دەرسیم... هتد)، بەڵام دوایی تۆرانییەکان بە هاوکاری هەندێ لە کوردە خۆفرۆشەکان توانیان (شێخ سەعیدی پیران) لە باکووری شاری (ڤاژێ) دەستگیر بکەن و لەگەڵ (٢٧) هەڤاڵی لە ١٩٢٦/٦/٢٩ لەسێدارە دران(٤١).

پێشتریش خەباتکردنی گەلی کورد لە تورکیا هەر بەردەوامبوو، دەرکەوتنی شێخ عوبێدوڵڵای نەهری لەساڵی ١٨٧٩ لە دژی عوسمانییەکان و دواتر لە ١٨٨٠ لە دژی قاجارییەکان لە وڵاتی فارس سەرکردایەتی کردن، بە سەرەتایەکی ڕاستەقینەی هۆشیاری بیری نەتەوەیی کورد لەقەڵەم دەدرێت(٤٢). هەرچەندە چارەنووسی ڕاپەڕینەکەی شێخ عوبێدوڵڵا هەرەسیهێنا، بەڵام دەستپێکی دەرکەوتنی بیری نەتەوەیی بە مانا نوێیەکەی لە بزووتنەوە و ڕاپەڕینە کوردییەکانی سەدەی هاوچەرخدا تۆمار کرد(٤٣).

دوای لەناوبردنی ڕاپەڕینەکەی شێخ عوبێدوڵڵای نەهری، سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم (١٨٧٦ - ١٩٠٩) بڕیاریدا پەیڕەوی لە سیاسەتێکی جیاواز لە بەرانبەر کورد بکات، تاکو زامنی زاڵبوون بەسەر کوردستان بکات، ئاغا و سەرکردە کوردەکانی لەخۆی نزیککردەوە و دروشمی (کۆمکاری ئیسلامی) بۆ خۆڕاکێشانی کورد و تەواوی نەتەوە ئیسلامییە ناتورکەکان بەرزکردەوە(٤٤).

کورد لە دەیەی کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم، ڕۆڵێکی گەورەی لە جوڵاندنی ڕووداوە سیاسییەکانی دەوڵەتی عوسمانی هەبوو، دوو لە چواری ئەوانەی

کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقییان لە ساڵی ١٨٨٩ دامەزراند، کوردبوون، ئەوانیش عەبدوڵڵا جەودەت و ئیسحاق سکوتی بوون، بەشداریکردنی ئەم دوو کەسایەتییە لە دامەزراندنی ئەو کۆمەڵەیە، بەشداری کورد لە بەرەوپێشچوونی بزووتنەوەی چاکسازی و گۆڕانکاری لەپاڵ نەتەوەکانی دیکەی دەوڵەتی عوسمانی پیشان دەدات، وەک تورک و عەرەب و ئەلبانی و ئەرمەنی(٤٥). ئەم پرۆسەیە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەم خێراتربوو، میقداد مەدحەت بەدرخان یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە دەرەوەی وڵات لە (قاهیرە) بە ناوی (کوردستان) لە ساڵی ١٨٩٨ دەرکرد و تا ساڵی ١٩٢٠ بەردەوام بوو(٤٦)، ئەم ڕۆژنامەیە بە هەردوو زمانی کوردی و تورکی عوسمانی دەردەچوو و، لە نووسیندا ئەلفوبێی عەرەبی بەکاردەهێنرا و (٣١) ژمارەی لێ دەرچوو(٤٧). هەریەکە لە فیکری ئەفەندی دیاربەکری و کوردی ئەحمەد ڕامز یەکەم کۆمەڵەی کوردی ـ ڕۆشنبیرییان لە ساڵی ١٩٠٠ بە ناوی (عەزمی قەومی کوردی) دامەزراند(٤٨).

لە (٢٣)ی تەممووزی ١٩٠٨ ئیتیحادییەکان کودەتایەکیان ئەنجامدا و کۆتاییان بە دەسەڵاتی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم هێنا و بەڵێنی چاکسازی دەستووریی و ژیانی پەرلەمانی ڕاستەقینەی دا، کورد وەکو تەواوی نەتەوەکانی دیکەی دەوڵەتی عوسمانی سوودی لە ڕەوشی کرانەوەی سیاسی (بەهاری تورکیای گەنجەکان) وەرگرت(٤٩).

هەرچەندە ئەم کرانەوەیە تەمەنی کورت بوو، بەڵام ناوەندە کوردییە جیاوازەکان هەوڵی دامەزراندنی ئەو پارت و ڕێکخراوانەیان دەدا، کە هەریەکە لەلای خۆیەوە ڕۆژنامە و گۆڤاری تایبەت بەخۆی دەردەکرد و کلتوور هۆشیاری نەتەوەیی لەنێو کورددا بڵاودەکردەوە، لەم بارەوە (کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی کوردی) یەکەمین کۆمەڵەی سیاسیی کوردیی ئاشکرا بوو(٥٠)، کە لە

ئەستەمبۆل دامەزرا، ئەو کۆمەڵەیە گۆڤاری (کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی) دەرکرد و لە ویلایەتەکانی بەتلیس و مووسڵ و دیاربەکر و ئەرزەڕۆم لقیان کردەوە(٥١)، ئەم گۆڤارە بە زمانی کوردی و تورکی بڵاودەکرایەوە، ژمارە (١)ی لە ٢٢ی تشرینی دووەمی ١٩٠٨ دەرچوو و دوا ژمارەشی کە ژمارە (٩) بوو، لە ١٧ی کانوونی دووەمی ١٩٠٩ دەرچوو(٥٢).

هەروەها خەلیل خەیالی و کۆمەڵەی بڵاوکردنەوەی مەعاریفی کوردی، کە سەر بە کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی کوردی بووە، ڕۆڵی سەرەکی بینیوە لە دامەزراندنی یەکەم قوتابخانەی کوردی، کە قوتابیان زمانی کوردی تێیدا بخوێنن، ئەم قوتابخانەیەش لە ساڵی ١٩١٠ لە گەڕەکی (جەمبەرلی تاش) لە شاری ئەستەمبۆڵ بە ناوی (قوتابخانەی نموونەیی کوردی مەشروتی) دامەزرا، ئەم گەڕەکەش لەمێژوودا خوێندنی لەناو کورد بەخۆیەوە نەبینیبوو(٥٣).

هەروەها کۆمەڵە قوتابییەکی کورد لە پەیمانگای کشتوکاڵی (خەڵق ئالی) لە ساڵی ١٩١٢ لە ئەستەمبۆل کۆمەڵەیەکیان دامەزراند و ناویان نا (کۆمەڵەی هێڤی)، کە لەنێوان ساڵنی ١٩١٢ – ١٩١٤ دوو گۆڤاریان بە زمانی کوردی بە ناوەکانی (ڕۆژی کورد ، هەتاوی کورد) دەرکرد و، لە چەندین وتاردا باسی گرنگی زمانیان لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا ڕوون کردۆتەوە(٥٤).

دەبێ لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوە بکەین، کە کورد هەر زوو کاردانەوەی هەبوو لەبەرانبەر هاتنە سەر تەختی ئیتیحادییەکان و چەندین ڕاپەڕین و شۆڕشیان لە دژی هەڵگیرساند، لەوانە ساڵی ١٩٠٩ عەشیرەتەکانی میللی بە سەرۆکایەتی ئیبراهیم پاشا(٥٥)، کوردانی دەرسیم، ڕاپەڕینی کوردانی ئاگری لە عەشیرەتەکانی حەیدەر ئانلی(٥٦)، بزووتنەوی بەدلیس لە ساڵی ١٩١٣ بە سەرۆکایەکی مەلا سەلیم بەدلیسی(٥٧).

ئەگەر بێینە سەر دەستووری تورکیا، ئەوە ئەم دەستوورە چەندین جار هەموار کراوە، دواجار ساڵی ١٩٨٢ بوو، کە تاکو ئێستا بەکارە و تیایدا باسی زمانی ڕسمی وڵات دەکات، لە مادەی (٣)ی دەستوورەکەدا هاتووە:((دەوڵەتی تورکیا بە خاک و گەلەکەیەوە، یەکەیەکی تەواوە و ناکرێت پارچە بکرێت و زمانە فەرمییەکەشی زمانی تورکییە)) (٥٨).

هەروەکو لەم مادەیەدا دەردەکەوێت، ئەوا تەنیا زمانی تورکی زمانی ستاندارد و ڕەسمی وڵاتە، زمانەکانی تر هەر هەموو بە قەدەغەکراو دادەنرێت. دیارە ئەمەش زوڵمێکی گەورەیە لە نەتەوەی کورد لەم وڵاتەدا دەکرێت. هەروەها لە پێشەکی دەستووری ساڵی ١٩٨٢ هاتووە:((چەمکی سەروەریی بەشێوەیەکی ڕەها و بەبێ هیچ مەرجێک بۆ نەتەوەی تورکە))، هەروەها نووسراوە:((هەموو ئەو کەسانەی پەیوەندییان بە ڕەگەزنامەی دەوڵەتەوە هەیە تورکن)) (٥٩)، واتە لێرەدا هەموو تاکێکی وڵاتەکە بە تورک دادەنێت و ئاماژە بە بوونی هیچ نەتەوەیەک جگە لە تورک لەسەر خاکی تورکیا دانانێت. لە مادەی (٢٤)ی دەستووریشدا هاتووە:((جگە لە زمانی تورکی هیچ جۆرە زمانێکی تر بۆی نییە لە قوتابخانەکان بخوێندرێن و وانەی پێ بوترێتەوە وەک زمانی دایک)) (٦٠)، بە واتایەکی تر منداڵانی کەمە نەتەوەکانی تر مافی خوێندنیان نییە بە زمانی دایک و نەتەوەکەی خۆیان، ئەوان تەنیا بۆیان هەیە بە زمانی تورکی بخوێنن.

دیارە وەکو دەردەکەوێت لەم دەستوورەدا بڕگە و ماددەکانی زۆر ڕوون و ئاشکران و زۆر ڕەگەزپەرستانەن، کە تەنها تورک خاوەنی مافی نەتەوەییە، بەو واتایەی هەموو ماف و جیاوکەکان تەنها بۆ نەتەوەی تورکە و ئەوان نەتەوەی یەکەم و دواهەمینن لە وڵاتی تورکیا.

دەبێ ئەوەش بڵێین کە سەرانی تورک لە نەوەدەکانی سەدەی ڕابوردوودا بیروبۆچوونیان لەبارەی زمانی کوردییەوە زۆر توندبوو، بەجۆرێک فێربوونی زمانی کوردییان بە تیرۆر و دابەشکردنی وڵات لەقەڵەم دەدا، هەروەکو (سلێمان دیمیرێل) سەرۆک کۆماری پێشووی تورکیا لە ساڵی ١٩٩٣ لە چاوپێکەوتنێکیدا دەڵێت: ((کورد مافی کەم نییە، ئەوەی ئەوان داوای دەکەن ئیمتیازە، ئێمەش ئیمتیاز بە کەس نادەین، من تورکیا دابەش ناکەم، ئێمە کێشەی کوردمان نییە، بەڵکو کێشەی تیرۆرمان هەیە، فێربوونی زمانی کوردی دەبێتە هۆی دابەشکردن، تا کێشەی تیرۆر چارەسەر نەکەین، ناتوانین کێشە ڕۆشنبیرییەکان چارەسەر بکەین)) (٦١).

هەروەها لە هەموو دەستوورەکانی تورکیا هیچ دەقێک نییە ئاماژە بە بوونی گەلی کورد و زمانەکەی لە دەوڵەتی تورکیا بکات.

بەجۆرێک وەکو پێشتر لە ماددەی (٣)ی دەستوور خستمانەڕوو، کە تەنیا ئاماژە بە زمانی تورکی دەکات، بەمەشەوە دەردەکەوێت کە تورکیا ئینکاری لە بوونی نەتەوەی کورد و نەتەوەکانی تر دەکات. کەواتە وەکو دەردەکەوێت، ناسیۆنالیزمی تورک هەر لەسەرەتاوە پرۆژەی دەوڵەتێکی دارشتبوو، کە لە سایەیدا جگە لە تورکی هیچ ڕەگەز و زمان و کولتوورێکی تر مافی بوون و ژیانی نەبێت، تورکبوون تەنیا بناغەی ئایدۆلۆجیای ناسیۆنالیزمی تورک نەبوو، بەڵکو دواتر کرایە پێوەری هاووڵاتیبوون و تورکیزمیش گۆڕدرا بە تاکە کولتووری سیاسی زاڵ و ئایینی نوێی دەوڵەت(٦٢).

کورد لەناو تورکیا بۆ بەدەستهێنانی مافەکانی، چەندین ڕێگای جۆراوجۆری گرتووەتەبەر، بەتایبەتی لە ڕێگەی دامەزراندنی پارت و ڕێکخراو و کۆمەڵە ڕۆشنبیریی و سیاسییەکان، کە هەندێکیان لە ناوەوەی تورکیا کاردەکەن و

لەلایەن حکومەتی تورکیا مۆڵەت پێدراوە و، هەندێکی تریان لە دەرەوەی تورکیا کاردەکەن و لەلایەن حکومەتی تورکیاوە بە قەدەغەکراو لەقەڵەم دراوە، لەوانە:.

- پارتی دیموکراتی کوردستانی تورکیا ـ ١٩٦٥.

- پارتی ڕزگاری ـ ١٩٧٤.

- کۆمەڵەی فەرهەنگی و دیموکراتی شۆڕشگێڕ ـ ١٩٧٤.

- ڕێکخراوی مائویستی کاوە ـ ١٩٧٦.

- لایەنگرانی ئازادی نەتەوەیی کورد ـ ١٩٧٧.

- پارتی کرێکارانی کوردستان پ. ک. ک. ـ ١٩٧٨.

- پارتی ئیسلامی کوردستان ـ ١٩٩٢.

- پارتی کاری خەڵک HED ـ ١٩٩٠.

- پارتی دیموکراتی DP ـ ١٩٩٣.

- پارتی کاری دیموکراتی خەڵک HEDP ـ ١٩٩٤(٦٣).

هەروەها چەندین کۆمەڵە و گروپی کوردی بۆ خزمەتکردنی زمان و ئەدەب و مێژووی کوردی پەیدابوون، لەوانە:

1. کۆمەڵەی تەعالی کوردستان ١٩٠٨.

2. کۆمەڵەی بڵاوکردنەوەی مەعاریفی کوردی ١٩٠٨.

3. کۆمەڵەی هێڤی ١٩١٠.

4. کۆمەڵەی کوردستان ١٩١٣.

5. کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد ١٩١٨.

6. کۆمەڵەی تەعالی ژنانی کورد ١٩١٩.

7. کۆمەڵەی خۆیبوون ١٩٢٥(٦٤).

بەشداریکردنی کوردیش لە هەڵبژاردنەکانی تورکیا و دەرچوونیان بە ڕێژەیەکی دیاریکراو لە هەڵبژاردنە یەک لەدوای یەکەکان، لەم نێوەندەشدا پەرلەمانتارە کوردەکان لەهەر خولێکی پەرلەمان چەندین داواکارییان پێشکەش بە لایەنە سەرکەوتووەکانی پەرلەمانی تورکیا کردووە، بۆ نموونە لە هەڵبژاردنەکانی ١٩٩١، کاتێ نوێنەرە کوردەکان (٢٢) کورسی پەرلەمانییان بەدەستهێنا، پێش چوونە نێو پەرلەمان و سوێند خواردنیان چاویان بە (ئینۆنۆ و سلێمان دیمێرێل)ی براوەی ئەم خولەی پەرلەمان کەوت و نامەیەکی (٢٠) خاڵییان دایێ، لەوانە:

1. داننان بە بوونی نەتەوەی کورد لە دەستوور و یاساکاندا بەپێی واقیعی سۆسیۆلۆجیای تورکیا.

2. ڕەتکردنەوە و کێشانەوەی ئەو دۆخانەی کە لە ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتییەکاندا کراوە، لەسەر حیسابی هەبوونی نەتەوەی کورد بۆ پشتگیریکردنی تورکیا.

3. بۆ ئەوەی چەمکی هاوچەرخانەی نەتەوەی کورد دەستنیشان بکەین، پێویستە لەهەموو بوارەکانی ژیاندا بە نووسین و قسەکردن زمانی کوردی ئازاد بکرێت و ڕێگە بە کولتووری کوردی بدرێت و قوتابخانە بە زمانی کوردی بکرێتەوە، هەروەها ڕادیۆ و تەلەفزیۆنیشیان بۆ دابین بکرێت(٦٥).

دیاره ئەم خاڵانە لەسەرەتا جێبەجێ نەکران، بەڵکو زۆر بە توندی ڕەتکرانەوە، بەڵام ئەمڕۆ دوای چەندین ساڵ تورکیا بە قۆناغێکی دیکەدا تێپەڕدەبێت، کە خەریکی چارەسەرکردنی پرسی کوردە لە تورکیا، لەم پێناوەشدا چەندین مافی سەرەتایی پێداون، لەوانە لە ٢٠٠٤/٦/٩ بۆ یەکەمین جار لە مێژووی کوردستانی تورکیا، حکومەتی تورکیا ماوەی بە بڵاوکردنەوەی پەخشی تەلەفزیۆنی بە زمانی کوردیدا، هەرچەندە سەرەتا چەند کاتژمێرێک بوو(٦٦)، بەڵام دواتر کەناڵی (TRT6) بووە کەناڵێکی (٢٤) کاتژمێری بە زمانی کوردی، دیارە ئەمەش دەسکەوتێکی باشبوو بۆ کورد، لەبەرئەوەی دەوڵەتی تورکیا خاوەن میدیای تەلەفزیۆنی تایبەت بە خۆیەتی، کە بە گروپی (TRT)ناسراوە، بڕیاری پەخش و بڵاوکردنەوەی (TRT6) بە زمانی کوردی دەنگدانەوەیەکی باشی لەناو تورکیا و ئەوروپا دروستکرد(٦٧). بەرنامەکانی ئەم تەلەفزیۆنە بە زمانی کوردی کرمانجی سەروو و بە شێوەزاری بۆتانییە، چونکە زیاتر بەرنامەکانیان ئاڕاستەی کوردەکانی تورکیایە. لەبەرانبەر کردنەوەی ئەم کەناڵە، هەندێ حیزبی تورکیا ڕەخنەیەکی توندیان ئاڕاستەی حکومەت کرد، لەوانە (جیهان پاچەچی) سکرتێری گشتی (مەهەبە) لە ٢٠٠٩/١/٤ ڕەخنەی لە کردنەوەی تەلەفزیۆنەکە گرت و گوتی: ((ئەم کارە دەبێتە هۆی پارچەبوونی تورکیا و هەوڵێکە بۆ دروستکردنی نەتەوەیەک لەناو نەتەوەی تورکیا، کە خاوەنی زمان و ئەلفوبێیکی جیاواز دەبێت)) (٦٨).

بەر لەمەش حکومەتی تورکیا لە ١٩٩٤/٣/١٩ بۆ یەکەمجار لە مێژووی باکووری کوردستان، حکومەتی تورکیا دانی نا بە جەژنی نەورۆز(٦٩)، کە ئەمەش کاردانەوەیەکی باشی لە شارە کوردییەکانی تورکیا نایەوە، چونکە پێشتر یادی جەژنی نەورۆز دەکرایەوە، بەڵام هەمیشە بە شەڕ و کوشتن و گرتن و ئازاردان کۆتایی پێ دەهات.

هەروەها لە ساڵی ٢٠٠٩ لە هەنگاوێکی شایستەدا حکومەتی تورکیا (زانکۆی دیجلە)ی لە شاری ماردین کردەوە، لەم زانکۆیەدا بەشی زمانی کوردی کرایەوە و لە یەکەمین تاقیکردنەوەی خۆیدا مامۆستایانی ئەم بەشە بڕیاریاندا بە کردنەوەی خوێندنی باڵا (ماستەر) لەم بەشە، کە (٢٥) قوتابی وەکو دەستەی یەکەم وەرگیران بۆ وەرگرتنی پلەی ماستەر لە بابەتی کوردۆلۆجیا، دیارە ئەم دەستپێکە شتێکی باشە، چونکە دواجار ئەم قوتابیانە لە داهاتوویەکی نزیکدا دەبنە مامۆستا و دواتر دەکرێت قوتابیان لە قۆناغی یەکەم وەرگرن .

پەراوێز و سەرچاوەکان

33. مصطفى فاخوری، ص ١٤٩.

34. عەلی کەندی، ل ١١١ – ١١٢.

35- www.wikipedia.org. wiki - Turkia.

36- www.wikipedia.org. wiki - Turkia.

37. جهاد صالح (١٩٨٧)، الطورانية التركية بين الاصولية و الفاشية، دار الصداقة للطباعة والنشر، بيروت، ص ١٣٦.

38. ڕەفیق سابیر (د)(٢٠٠٨)، بەستانداردکردنی زمانی کوردی و ئەلفوبێی کوردی، لە بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاینده، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ل ٢٥ – ٢٦.

39. ئەمجەد شاكەلی(٢٠١١)، زمانی كوردی ناسنامە و نیشتمانی كوردە، ل ١٠٦.

40. هەمان سەرچاوە، ل ٢٦.

41. عەلی كەندی، ل ١١٨.

42. بیار مصطفی سیف الدین(٢٠٠٩)، كێشەی كورد لە پەیوەندییەكانی ئەمریكا ـ توركیا، و: سەرمەد ئەحمەد، دەزگای توێژینەوە و بڵاوكردنەوەی موكریانی، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر، ل ١٢٤.

43. لقمان محو(٢٠٠٧)، الكرد و كردستان: بیبلوغرافیا مختارة و معرفة، ترجمة هڤال، مؤسسة موكریانی للطباعه و النشر، اربیل، ص ٢١.

44. بیار مصطفی سیف الدین (٢٠٠٩)، ل ١٢٥.

45. هوگر طاهر توفیق (٢٠٠٤)، دور الصحافة الكردیة فی تطویر الوعي القومي الكردي ١٨٩٨ ـ ١٩١٨، دار سبیریز للطباعة والنشر، دهوك، ص ٣٣ – ٣٤.

46- Martin StrohMeier (2003), Crucial image in the Presentation of Kurdish National identity, Bril, Leiden – Boston, p. 21 – 26.

47. هۆگر تاهیر تۆفیق(٢٠٠٩)، ئەلفوبێی كوردی بە پیتی عەرەبی و لاتینی، و: نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو، ل ٢٢ – ٢٣.

48. زنار سلوبی(١٩٩٧)، مسالة كردستان ـ ٦٠ عاما من النضال المسلح للشعب الكردی ضد العبودیة، تنقیح وتقدیم د. عزالدین مصطفی رسول، رابطه كاوه للثقافة الكردیة، ط ٢، بیروت، ص ٣٦.

49. کندال (١٩٨٢)، الاكراد فى ظل الامبراطورية العثمانية، ص ٥٣.

50 ـ بيار مصطفى سيف الدين، هەمان سەرچاوە، ل ١٢٧.

51. هەمان سەرچاوە،، ل ١٢٧.

52. محەمەد عەبدوڵڵا کاکەسور(د)(٢٠٠٤)، گەشەکردنی خوێندنی فەرمی لە لیواکانی کوردستانی عێراقدا ١٩٢١ – ١٩٥٣، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ل ٢٦.

53. هۆگر تاهیر تۆفیق (٢٠٠٩)، ئەلف و بێی کوردی بە پیتی عەرەبی و بە پیتی لاتینی ـ دروستبوون و پەرەسەندنی ١٨٩٨ ـ ١٩٣٢، و: نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو، ل ٣١.

54. هۆگر تاهیر تۆفیق، هەمان سەرچاوە، ل ٣٣.

55. م. س. لازاريف (١٩٩٨)، المسألة الكردية ١٩١٧ ـ ١٩٢٣، ترجمة عبدى حاجى، دار الرازى، بيروت، ص ٢٢٠ ـ ٢٢١.

56. بيار مصطفى سيف الدين، هەمان سەرچاوە، ل ١٢٩.

57. كمال مظهر احمد (١٩٨٤)، كردستان فى سنوات الحرب العالمية الاولى، ترجمة محمد ملا عبدالكريم، دار افاق عربية للطباعة والنشر، ط ٢، بغداد، ص ١١٠ ـ ١١٢.

58. دستور الجمهورية التركية، موقع الجمهورية التركية.www.Turkia.com

59. هێرش عەبدوڵڵا حەمە کەریم، هەمان سەرچاوە، ل ٢٥ – ٢٦.

60. م. ئە. حەسرەتیان، یاسا دەستوورییەکانی تورکیا و کورد لە سەردەمی نوێدا، ل ١١٠.

61. هێرش عەبدوڵڵا حەمە کەریم، هەمان سەرچاوە، ل ٢٧.

62. م. ئە. حەسرەتیان (٢٠٠٧)، یاسا دەستوورییەکانی تورکیا و کورد لەسەردەمی نوێدا، و: د. دلێر ئەحمەد حەمەد، ل ٧.

63. هێرش عەبدوڵڵا حەمە کەریم، هەمان سەرچاوە، ل ٢٦ – ٢٧.

64. ئیسماعیل ئیبراهیم سەعید(٢٠١١)، ڕووداوەکانی کوردستان لە ئاوێنەی ئەدەب دا، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی، دهۆک، ل. ٧٦ – ٨١.

65. م. ئە. حەسرەتیان، هەمان سەرچاوە، ل ١٤١ ـ ١٤٢.

66. عەلی کەندی (٢٠٠٧)، مێژوونامە، بەرگی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ل ٧٨٥.

67. حەسەن ئەحمەد مستەفا (٢٠٠٩)، گرفتە بنچینەیەکانی تورکیا، بەرگی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ل ٨٤.

68. سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٥.

69. عەلی کەندی، مێژوونامە، ل ٧٢٥ – ٧٢٦.